

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΕΙΟ

**ΣΧΟΛΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ & ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ**

Καταγραφή τύπων κάλυψης γης του νομού Ηλείας κατά το 19^ο αιώνα
Πτυχιακή Εργασία

Αγαλιανού Ελένη

Αθήνα, 2020

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

**ΣΧΟΛΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ & ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ**

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

**Βασίλειος Δέτσης (επιβλέπων)
Επίκουρος καθηγητής, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας
Χαροκοπείου Πανεπιστημίου**

**Αμπελιώτης Κωνσταντίνος
Καθηγητής, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας
Χαροκοπείου Πανεπιστημίου**

**Κωσταρέλλη Βασιλική
Επίκουρη καθηγήτρια, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας
Χαροκοπείου Πανεπιστημίου**

Η Αγαλιανού Ελένη

Δηλώνω υπεύθυνα ότι:

1) Είμαι κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων της πρωτότυπης αυτής εργασίας και από όσο γνωρίζω η εργασία μου δε συκοφαντεί πρόσωπα, ούτε προσβάλλει τα πνευματικά δικαιώματα τρίτων.

2) Αποδέχομαι ότι η ΒΚΠ μπορεί, χωρίς να αλλάξει το περιεχόμενο της εργασίας μου, να τη διαθέσει σε ηλεκτρονική μορφή μέσα από την ψηφιακή Βιβλιοθήκη της, να την αντιγράψει σε οποιοδήποτε μέσο ή/και σε οποιοδήποτε μορφότυπο, καθώς και να κρατά περισσότερα από ένα αντίγραφα για λόγους συντήρησης και ασφάλειας.

Αφιερωμένη αυτή η εργασία σε όσους ήταν δίπλα μου τα χρόνια των σπουδών μου και ιδιαίτερα στους γονείς και τον αδερφό μου που με στηρίζουν πάντα.

*<<Δεν υπάρχει τίποτα αδύνατο για εκείνον που θα
προσπαθήσει>>*

Μέγας Αλέξανδρος

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Βασίλειο Δέτση γιατί μου έδωσε την ευκαιρία να ασχοληθώ με ένα ιδιαιτέρως ενδιαφέρον θέμα το οποίο αφορά τον τόπο καταγωγής μου, αλλά και για τη βοήθεια και καθοδήγηση που μου παρείχε.

Ακόμη ευχαριστώ όλους τους καθηγητές και τις καθηγήτριες της σχολής μου, που με δίδαξαν και χάρη στα κίνητρα που μου έδωσαν, κατάφερα να φτάσω στο στάδιο της παρουσίασης της πτυχιακής μου εργασίας.

Τέλος ευχαριστώ τα μέλη της τριμελούς επιτροπής που δέχθηκαν να παρακολουθήσουν την παρούσα πτυχιακή εργασία.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Abstract.....	9
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ.....	10
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ.....	11
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	12
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ.....	15
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.....	16
Ο ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ ΤΟ 19 ^ο ΑΙΩΝΑ.....	18
Βόρεια Ηλεία- Βουπράσιο και Καπελέτο.....	18
Κυλλήνη, Γαστούνη και Ήλιδα.....	19
Πύργος. Η μεγαλύτερη πόλη του νομού.....	21
.....	22
Δυτική Ηλεία- Κατάκολο, Άη -Γιάννης, Σκαφιδιά.....	22
Πεδιάδα της Ολυμπίας.....	22
Άλτις.....	23
Φλόκα.....	24
Βρίνα.....	25
Καϊάφας- Κλειδί.....	25
Τα ποτάμια της Ηλείας.....	26
Αλφειός.....	26
Νέδα.....	27
Ο ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ ΣΗΜΕΡΑ.....	27
Γενικά.....	27
Βόρεια Ηλεία.....	29
Κεντρική Ηλεία.....	30
Η πόλη του Πύργου.....	31
Δυτική Ηλεία.....	33
Νότια Ηλεία.....	36
Τα ποτάμια της Ηλείας.....	39
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	42

Περίληψη στα Ελληνικά

Βασικό αντικείμενο αυτής της εργασίας όπως μαρτυρά και ο τίτλος της, είναι η καταγραφή των τύπων κάλυψης γης στο νομό Ηλείας κατά το 19ο αιώνα (1800-1899). Η επιλογή της συγκεκριμένης περιοχής έγινε γιατί καταλαμβάνει μέρος της δυτικής Ελλάδας, το οποίο έχει δύο λιμάνια και σε αρκετές περιπτώσεις έφταναν εκεί πρώτα αρκετοί ταξιδιώτες από το εξωτερικό. Ο νομός Ηλείας εκτός αυτού είναι τόπος με τεράστια ιστορική σημασία και στα περισσότερα σημεία του συνδυάζει θάλασσα, ποτάμια, λίμνες, κάμπο και υψώματα. Η μελέτη αφορά το 19ο αιώνα και έχει ως στόχο αρχικά να καταγραφεί η κάλυψη γης της εποχής εκείνης και στη συνέχεια να συγκριθεί με τη σημερινή εικόνα της περιοχής.

Η μελέτη μας δείχνει, πως η περιοχή της Ηλείας του 19ου αιώνα έχει σημαντικές διαφορές σε σχέση με την Ηλεία του σήμερα. Αν και η περιοχή ήταν πάντοτε περισσότερο πεδινή, στα βιβλία των ταξιδιωτών, συχνά αναφέρεται ως μη καλλιεργημένη γη με βαλτοτόπια, έλη και απομεινάρια αρχαίων κατοικιών. Οι ταξιδιώτες που πέρασαν από την Ηλεία θαύμασαν την ανάπτυξη ορισμένων περιοχών όπως η Γαστούνη και η Κυλλήνη, αλλά τα λόγια που έγραψαν για την ιστορικής σημασίας Ολυμπία ήταν ιδιαίτερα. Παρατήρησαν επίσης πως τα υψώματα της Ηλείας βρίσκονται ως επί το πλείστον στα σύνορα με την Αρκαδία. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα σε ολόκληρο τον κάμπο να ρέουν ποτάμια τα οποία βοηθούν στην ανάπτυξη δασών που απλώνουν τη σκιά τους

Στη σημερινή εποχή, ο νομός Ηλείας αποτελεί μια από τις πιο μεγάλες και εύφορες πεδιάδες της Ελλάδας, καλλιεργήσιμη απ' άκρη σ' άκρη. Τα ποτάμια συνεχίζουν να βοηθούν σε αυτό το έργο. Ο άνθρωπος με τις τεχνολογίες έχει δημιουργήσει τεχνητές κατασκευές που βοηθούν στη βιωσιμότητα του τόπου. Σημαντικότερη για την Ηλεία είναι η δημιουργία της τεχνητής λίμνης και του φράγματος του ποταμού Πηνειού. Τα χωριά και οι πόλεις έχουν μεγαλώσει και τα δυο μεγάλα λιμάνια (Κυλλήνης και Κατακόλου) έχουν συγκεντρώσει γύρω τους αρκετό από τον πλούτο της περιοχής.

Λέξεις κλειδιά: Νομός Ηλείας, 19ος αιώνας, Ταξιδιώτες, Περιβαλλοντική Ιστορία

Abstract

Main object of this study as the title says is recording the land cover types in the prefecture of Ilia during the 19th century (1800-1899). The choice of this area was made because it occupies part of western Greece, which has two ports and in many cases several travelers from abroad, arrived there first. Ilia is also a place of great historical importance and in several places it combines sea, rivers, lakes, plain and hills. The study dates back to the 19th century and aims to first record the land cover of that time and then compare with the current picture of the area.

Our study shows that the area of Ilia in the 19th century has significant differences, compared to Ilia today. Although the area has always been more flat, it is often referred to ,in travelers' books, as uncultivated land, with swamps and remnants of ancient dwellings. The travelers who passed by Ilia admired the development of certain areas such as Gastouni and Kyllini, but the words they wrote about the historically important Olympia were special. Travelers also noticed that the heights of Ilia are mostly located on the border with Arcadia. This results in rivers flowing throughout the plain, which help to develop shady forests.

Today, the prefecture of Ilia is one of the largest and most fertile plains in Greece, cultivated from end to end. The rivers continue to help. Man with technologies has created artificial structures that help the sustainability of the place. The most important construction of Ilia is the creation of an artificial lake and dam of the river Pinios. The villages and towns have grown and the two large ports (Kyllini and Katakolo) have gathered around them much of the wealth of the area.

Keywords: Ilia, 19th Century, Travelers, Environmental History

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1 : Νομός Ηλείας το 19ο αιώνα.....	19
Εικόνα 2 : Θερμοκήπιο με φράουλες στη Μανωλάδα	29
Εικόνα 3 : Λιμνοθάλασσα της Καλογριάς	30
Εικόνα 4: Τεχνητή λίμνη Πηνειού- Φράγμα	31
Εικόνα 5 : Διεθνής Ολυμπιακή Ακαδημία	33
Εικόνα 6 : Κουτσουπιές στην Αρχαία Ολυμπία , Απομεινάρια Άλτεως	34
Εικόνα 7: Κάστρο Χλεμούτσι, Ακρωτήριο Χελωνάτα.....	35
Εικόνα 8: Μονή Παναγίας Σκαφιδιάς.....	36
Εικόνα 9: Τεχνητή λίμνη Αλφειού – Φράγμα	37
Εικόνα 10 : Όρος Σμέρνα	38
Εικόνα 11 : Λίμνη Καϊάφα- Δάσος Στροφυλιάς – Αγία Αικατερίνη	39
Εικόνα 12 : Αλφειός ποταμός	41
Εικόνα 13 : Ποταμός Νέδα - Καταρράκτες	42

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1 : Κατανομή εδάφους στο νομό Ηλείας σήμερα. (%).....σελ. 13

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το θέμα της πτυχιακής αυτής εργασίας είναι περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος με σκοπό να μελετήσουμε και να καταγράψουμε όσο το δυνατόν καλύτερα όλες τις μορφές κάλυψης της γης του νομού Ηλείας κατά το 19ο αιώνα. Η σύγκριση με τα σημερινά δεδομένα είναι σημαντική για να κατανοήσουμε κατά πόσο έχει αλλάξει η περιοχή αυτή της Ελλάδας.

Το 1833, μετά την επανάσταση του 1821, έγινε η πρώτη διαίρεση του νέου ελληνικού κράτους. Μέχρι τότε ο νομός Ηλείας μαζί με την Αχαΐα αποτελούσαν το νομό "Αχαΐας και Ήλιδος" με πρωτεύουσα την Πάτρα. Παρά τις προσπάθειες και τις πρόσκαιρες αποσπάσεις από το νομό Αχαΐας, η Ηλεία κατάφερε να ανακηρυχθεί ξεχωριστός νομός το 1930 με πρωτεύουσα τον Πύργο. Το 1937 συμπεριελήφθη και η επαρχία της Ολυμπίας. Αυτή είναι και η μορφή του νομού Ηλείας μέχρι και σήμερα.

Στη σημερινή εποχή, το φυσικό περιβάλλον της Ηλείας χαρακτηρίζεται κυρίως από εύφορες πεδιάδες, υγρά τοπους και εξαιρετικές αμμουδερές ακτές. Το έδαφός της είναι στο μεγαλύτερο μέρος πεδινό. Οι ορεινές εκτάσεις καταλαμβάνουν μικρό μέρος, και βρίσκονται κυρίως στα σύνορα με τους υπόλοιπους νομούς που συνορεύει, την Αχαΐα, την Αρκαδία και τη Μεσσηνία. Αρκετά αξιοσημείωτο είναι βέβαια το ημιορεινό κομμάτι του νομού, στο οποίο ανήκουν αρκετές περιοχές ανάμεσα στις πεδιάδες και τα λίγα βουνά. Τα δύο μεγαλύτερα ποτάμια της Ηλείας είναι ο Αλφειός και ο Πηνειός ο οποίος έχει και μια ομώνυμη τεχνητή λίμνη. Στα δυτικά παράλια συναντάμε τις λιμνοθάλασσες Κοτυχίου και Καϊάφα, οι οποίες αποτελούν υγρά τοπους μεγάλης περιβαλλοντικής αξίας.

Η Ηλεία για την Ελλάδα αποτελεί μέρος εξαιρετικά εύφορο, με πλούσιο μείγμα λόφου και κοιλάδας όπου η γη είναι καλλιεργήσιμη με αρκετά βοσκοτόπια και ρέματα τα οποία μοιράζουν τα νερά τους στον κάμπο και δημιουργούν εκτεταμένα δάση τα οποία απλώνουν τη σκιά τους. Το 19ο αιώνα όμως το τοπίο δεν ήταν ίδιο στο νομό Ηλείας.

Στο πρώτο κεφάλαιο περιλαμβάνεται η καταγραφή της κάλυψης γης το 19ο αιώνα, όπως συναντάται στα έργα και τις αναφορές των περιηγητών. Η καταγραφή ξεκινά από τη βόρεια Ηλεία, στα σύνορα με την Αχαΐα, και συνεχίζει στην κεντρική και νότια πλευρά του νομού. Η

κάλυψη γης αφορά στα ποτάμια, τις λίμνες, τις πεδιάδες με τις διάφορες καλλιέργειες και στα δάση που απλώνονται κυρίως κοντά στα ποτάμια και τις περισσότερες ορεινές περιοχές.

Στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας γίνεται αναφορά στη σημερινή εικόνα της γης στο νομό Ηλείας. Ακολουθώντας την ίδια διαδρομή, από το βορρά στο νότο, βλέπουμε πόσο έχει αλλάξει με το πέρασμα δυο αιώνων ο φυσικός πλούτος της περιοχής. Εκτός από τις φυσικές αλλαγές, τονίζεται και η παρέμβαση του ανθρώπου στο τοπίο, ο οποίος αξιοποίησε τα φυσικά μέσα – ποτάμια, λίμνες – προς όφελος των τοπικών κοινωνιών.

Πίνακας 1 : Κατανομή εδάφους στο νομό Ηλείας σήμερα. Πηγή : “ Ελλάδα:Νομός Ηλείας – Πελοπόννησος”, Εκδόσεις Δομή

Πεδινό	57%
Ορεινό	20%
Ημιορεινό	23%

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Το 19ο αιώνα, συνέβησαν σημαντικές αλλαγές στον ελλαδικό χώρο. Η κυριότερη όλων ήταν η ελληνική επανάσταση του 1821, η οποία βοήθησε στην αναδιαμόρφωση οικισμών και πόλεων. Αρκετές περιοχές της Ηλείας από ακατοίκητες και άγονες έγιναν εύφορες και καλλιεργημένες με πλούσιο βιοτικό επίπεδο.

Όσοι ταξιδιώτες έφτασαν στο νομό Ηλείας πριν την επανάσταση, βρέθηκαν μπροστά σε αχανείς πεδιάδες με λίγα χωριά και όλες τις καλλιέργειες συγκεντρωμένες γύρω από αυτά. Ξεχώριζαν η Κυλλήνη, όπου λόγω του λιμανιού ήταν ανεπτυγμένη και οι άνθρωποι εκεί ασχολούνταν με την παραγωγή φυτικών προϊόντων στον κάμπο, και ο Πύργος, που ήταν η μεγαλύτερη πόλη και οι κάτοικοί του εκμεταλλευόντουσαν τον φυσικό πλούτο των περιχώρων. Στα έργα των περιηγητών αναφέρονται οι περισσότεροι από τους οικισμούς του νομού Ηλείας το 19ο αιώνα. Γίνεται λεπτομερής καταγραφή του φυσικού τοπίου των περιοχών. Ιδιαίτερη ανάλυση βρίσκουμε στο οδοιπορικό του Edward Dodwell με τίτλο “Classical and Topographical tour through Greece”, το οποίο μαζί με τα βιβλία του Francois Pouqueville “Voyage de la Grece” και “Ταξίδι στο Μωριά” αποτελούν τα σπουδαιότερα έργα περιηγητών για την προεπανασταστική Ελλάδα. Οι περιοχές που αναφέρονται στα έργα των Vladimir Davydov “Ταξιδιωτικές σημειώσεις από τα Ιόνια Νησιά, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Τουρκία στα 1835”, William Martin Leake “Travels in the Morea” και William Gell “Narrative of a journey in the Morea” είναι κυρίως αυτές της νότιας Ηλείας, δηλαδή η Αρχαία Ολυμπία, ο Πύργος, ο Άη-Γιάννης, η Φλόκα, το Κατάκολο και ο Καϊάφας. Οι περιοχές έρευνας είναι: το *Βουπράσιο*, το *Καπελέτο*, η *Κυλλήνη*, η *Γαστούνη*, η *Ήλιδα*, ο *Πύργος*, η *Αρχαία Ολυμπία*, το *Κατάκολο*, η *Φλόκα*, η *Βρίνα*, ο *Καϊάφας*, ο *Άη-Γιάννης*, η *Σκαφιδιά* και *δυο ποτάμια*, ο *Αλφειός* και η *Νέδα*.

Η πτυχιακή αυτή εργασία δημιουργήθηκε για να παρουσιαστεί μια γενική εικόνα ολόκληρου του νομού Ηλείας. Από τα σκόρπια ευρήματα στα βιβλία των περιηγητών, φτιάχτηκε ένα ενιαίο κείμενο, που καλείται να δια φωτίσει την εικόνα μόνο της Ηλείας και στη συνέχεια με τη βοήθεια του διαδικτύου να εντοπιστούν οι αλλαγές στο φυσικό τοπίο της.

Σήμερα στο νομό Ηλείας έχει αλλάξει αρκετά η κάλυψη της γης. Το μεγαλύτερο μέρος απαρτίζεται από κομμάτια γης μονίμως αρδευόμενα, στα οποία καλλιεργούνται αμπέλια, ελαιόδεντρα και οπωροφόρα δέντρα. Η κεντρική Ηλεία συνεχίζει να αποτελεί πηγή ζωής με

απέραντα δάση πλατύφυλλων και κωνοφόρων δέντρων. Στη βορειότερη πλευρά του νομού , εκτάσεις καλυμμένες από θερμοκήπια, βοηθούν στην παραγωγή κηπευτικών. Χαρακτηριστική είναι η καλλιέργεια φράουλας στη Μανωλάδα.

Τον Αύγουστο του 2007 η Ηλεία βρέθηκε σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης λόγω μεγάλων πυρκαγιών. Εκτός από ανθρώπινες ζωές, χάθηκαν και σημαντικές δασικές περιοχές στα νότια του νομού. Η βλάστηση μέσα σε λίγα μόλις χρόνια άρχισε να ανακάμπτει αλλά δυστυχώς ο χαμός τόσο πλούσιας βλάστησης συντέλεσε στην αύξηση της πλημμυρικής εμφάνισης.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Στα πλαίσια της έρευνας που έγινε για να βρεθούν τα στοιχεία για τη συγγραφή της παρούσας εργασίας, πραγματοποιήθηκε επισκόπηση κυρίως σε διεθνή βιβλιογραφία και χρήση πηγών από το διαδίκτυο, καθώς πολλά βιβλία ξένων ταξιδιωτών έχουν αναρτηθεί σε ιστοσελίδες. Η περίοδος μελέτης είναι ο 19ος αιώνας (1800-1899) και η σύγκριση με το σήμερα έγινε με γνώμονα τις σημερινές χρήσεις γης της περιοχής. Δεδομένα για τη σύγκριση πάρθηκαν από το ευρωπαϊκό πρόγραμμα CORINE LAND COVER 2018. Στην ιστοσελίδα mapsportal.yren/layers/geonode:gr_clc2018 υπάρχει χάρτης της Ελλάδας με τη σημερινή εικόνα και με υπόμνημα που προσδιορίζει εάν μια περιοχή είναι αστική, έχει δάση, αμμώδες έδαφος, τις διάφορες καλλιέργειες κ.ο.κ. Την ιστοσελίδα αυτή μελέτησα για να συλλέξω πληροφορίες για το νομό Ηλείας στον 21ο αιώνα

Τα βιβλία που αποδελτιώθηκαν ανήκαν στους Edward Dodwell, Francois Pouqueville, William Martin Leake, Vladimir Davydov και William Gell. Ο Pouqueville έκανε αναφορές στο νομό Ηλείας σε δύο διαφορετικά βιβλία. Το πρώτο, με όνομα << Ταξίδι εις Μωρέα, Κωνσταντινούπολιν, Αλβανία και πολλά άλλα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τα έτη 1798-1801>> εκδόθηκε το 1805 και το δεύτερο ,<< Voyage de la Grece >>, το 1820 στο Παρίσι. Το οδοιπορικό του Dodwell με τίτλο < < Classical and Topographical tour through Greece >> εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1819 και αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα έργα περιηγητών για την Ελλάδα πριν την Επανάσταση του 1821. Επόμενο βιβλίο από το οποίο πάρθηκαν πληροφορίες είναι του Davydov με τίτλο <<Ταξιδιωτικές σημειώσεις από τα Ιόνια Νησιά, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Τουρκία στα 1835>> . Το 1830 δημοσιεύθηκε το έργο του William Martin Leake, <<Travels in the Morea>> και τέλος το βιβλίο με τίτλο <<Narrative of a journey in the Morea>> του William Gell, με χρονολογία έκδοσης το 1817. Πληροφορίες για την Ηλεία του σήμερα, βρέθηκαν στο βιβλίο <<ΕΛΛΑΔΑ: Νομός Ηλείας- Πελοπόννησος>> από τις εκδόσεις Δομή.

Αρχικά έκανα έρευνα στο διαδίκτυο για να βρω διαθέσιμα βιβλία με αναφορές στο νομό Ηλείας το 19ο αιώνα. Τα αποσπάσματα που με ενδιέφεραν από τα 2 βιβλία του Pouqueville, καθώς και από το βιβλίο του Dodwell τα κατέγραψα από τη Δημοτική Βιβλιοθήκη Πύργου (νομός Ηλείας). Το βιβλίο του Davydov, το βρήκα στη Βιβλιοθήκη του Χαροκόπειου

Πανεπιστημίου και τέλος τα βιβλία των Leake και Gell υπήρχαν μόνο στο διαδίκτυο σε μορφή βιβλίου, όπως κι έγινε η καταγραφή.

Διάβαζα το κάθε βιβλίο και κατέγραφα σε ελεύθερο κείμενο όλες τις αναφορές για το νομό Ηλείας και την κάλυψη γης. Τα βιβλία <<Narrative of a journey>> και <<Travels in the Morea>> ήταν στην αγγλική γλώσσα, οπότε παράλληλα έκανα και τη μετάφραση. Στη συνέχεια συγκέντρωσα τις πληροφορίες που είχα για ίδιες περιοχές από διαφορετικούς περιηγητές κι έβγαλα τη σύνθετη εικόνα σε ελεύθερο κείμενο. Έγινε καταγραφή όλων των περιοχών που συνάντησαν οι ταξιδιώτες, ξεκινώντας από τη βόρεια Ηλεία προς τη νότια.

Ο ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ ΤΟ 19^ο ΑΙΩΝΑ

Εικόνα 1 : Ο νομός Ηλείας το 19ο αιώνα Πηγή : Wikiwand.com. URL??

Βόρεια Ηλεία- Βουπράσιο και Καπελέτο

Στο δρόμο από το νομό Αχαΐας προς την Ηλεία και συγκεκριμένα στην περιοχή της Δύμης, βρισκόταν μέρος της λιμνοθάλασσας με το όνομα “Πάππας”. Η λίμνη αυτή ήταν στενόμακρη με μήκος 6 μιλίων και χωριζόταν από τη θάλασσα με μια λεπτή αμμώδη γραμμή η οποία με κάθε τρικυμία ξεχείλιζε. Η λιμνοθάλασσα “Πάππας” ήταν πλούσια σε ψάρια. Περιτριγυριζόταν από λόφους με άμμο, οι οποίοι ευθύνονται για τη δημιουργία της, καθώς εμπόδιζαν τα νερά

των χειμάρρων να φτάσουν ως τη θάλασσα. Μέσα στη λίμνη βρισκόταν ένα μικρό νησάκι που είχε πάνω του ένα εκκλησάκι αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη. Πλησιάζοντας προς τα σύνορα των δύο νομών, απλωνόταν μια μεγάλη πεδιάδα της οποίας το μεγαλύτερο μέρος ήταν καλυμμένο από δάσος με βελανιδιές. Ωστόσο, υπήρχε κι ένα κομμάτι της που ήταν καλλιεργημένο από τους ανθρώπους των γύρω περιοχών.

Κατεβαίνοντας την πεδιάδα προς τα νότια, διακρινόταν ένας χείμαρρος, ο οποίος μάλλον ήταν ο ποταμός “Λάρισσος”. Κοντά στον ποταμό υπήρχαν ίχνη ερειπίων και μεγάλα αρχαία κεραμίδια. Η τοποθεσία αυτή μπορεί εύκολα να προσδιοριστεί ως το “Βουπράσιο”. Το Βουπράσιο ήταν μια μεγάλη και καλλιεργημένη πεδιάδα, η οποία από τα αρχαία κιόλας χρόνια ήταν σπαρμένη με σιτάρι, τονίζοντας το πόσο εύφορη είναι. Για το λόγο αυτό ο Όμηρος απέδιδε στο Βουπράσιο το επίθετο “ Πολύπυρον”. Έχοντας πλέον μπει για τα καλά στο νομό Ηλείας και αφήνοντας την πεδιάδα του Βουπρασίου, απλώνεται ένα δάσος από βελανιδιές κι ένα ποταμάκι. Ο δρόμος οδηγούσε σε μια θαμνώδη γούβα με το όνομα “Καπελέτο”.

Πηγές : ‘Classical and Topographical tour through Greece’ *Edward Dodwell*

‘Narrative of a journey in the Morea’ *William Gell*

Κυλλήνη, Γαστούνη και Ήλιδα

Στα δυτικά παράλια του νομού Ηλείας συναντούμε την πόλη με το όνομα Κυλλήνη, η οποία είχε από τότε το μεγαλύτερο λιμάνι της περιοχής αλλά και γενικά ένα από τα μεγαλύτερα της Ελλάδας. Το λιμάνι της Κυλλήνης συνέδεε το νησί της Ζακύνθου με την ηπειρωτική Ελλάδα. Η Κυλλήνη αποτελούσε μια από τις πιο πλούσιες περιοχές του νομού και γενικά της Πελοποννήσου. Γύρω από το λιμάνι υπήρχε κάμπος αρκετά καλλιεργημένος, όπου συνήθως οι άνθρωποι παρήγαγαν σιτάρι, μετάξι, κρασί, βαμβάκι και τυρί.

Όσοι κατέφθαναν από το λιμάνι της Κυλλήνης στην Ηλεία, από τα πρώτα στοιχεία που αντίκριζαν, είναι ο ποταμός Πηνειός. Ο ποταμός αυτός , ξεκινούσε το ταξίδι του από τα βόρεια υψώματα της Ηλείας, στα σύνορα με το νομό Αρκαδίας και διέσχιζε μεγάλο μέρος του κάμπου και ιδιαίτερα της πόλης της Γαστούνης. Ο Πηνειός πότιζε ολόκληρη της πόλη. Τα σπίτια έπιναν νερό από τον ποταμό καθώς τα νερά του ήταν καθαρά όλο το χρόνο, ακόμη κι όταν έβρεχε. Η

Καταγραφή τύπων κάλυψης γης στο νομό Ηλείας κατά το 19ο αιώνα/ Αγαλιανού Ελένη

Γαστούνη ήταν μια πόλη αρκετά αραιοκατοικημένη. Κάθε σπίτι όμως είχε την αυλή του, με όμορφο κήπο φυτεμένο με δέντρα όπως κυπαρίσσια και πορτοκαλιές. Βρισκόταν στο κέντρο μιας πεδιάδας, η οποία πάντοτε ήταν ξακουστή για την ευφορία και το γόνιμο έδαφός της. Ωστόσο τα τελευταία χρόνια ήταν εγκαταλελειμμένη. Καλλιεργημένο έδαφος έβρισκε κανείς μόνο γύρω από τα χωριά και τις πόλεις που άνηκαν στην πεδιάδα. Σε ολόκληρο το υπόλοιπο τμήμα της ζούσαν ελεύθερα βουβάλια, πρόβατα και βόδια. Όση από την πεδιάδα ήταν καλλιεργημένη, παρήγαγε καλής ποιότητας σιτάρι και λινάρι.

Ο Πηνειός συνέχιζε τη διαδρομή του από την Γαστούνη προς την κεντρική Ηλεία και συναντούσε την Ηλειακή Ακρόπολη (κατά την αρχαιότητα) , την Ήλιδα. Μια ακόμη ονομασία της Ήλιδας ήταν η "Παλαιόπολη". Η πόλη αυτή αν και στην αρχαιότητα άνθισε, το 19ο αιώνα αποτελούνταν από ερείπια μικρού ενδιαφέροντος. Παρά το γεγονός πως γύρω της εκτείνεται μεγάλη πεδιάδα αλλά και ο Πηνειός , η Ήλιδα δεν ήταν καλλιεργημένη. Ίσως ρόλο σε αυτό να έπαιζε και το γεγονός ότι είχε λίγους κατοίκους.

Αφήνοντας πίσω την αρχαία Ήλιδα, στη διαδρομή προς την πόλη του Πύργου, συναντούμε μια εύφορη επίπεδη πεδιάδα η οποία όμως, επειδή βρισκόταν μακριά από κάποιο χωριό και γενικότερα ανθρώπινη παρουσία δεν ήταν ιδιαιτέρως καλλιεργημένη. Την πεδιάδα διέσχιζαν δυο μικρά ποταμάκια ενώ ήταν φυτεμένες κάποιες σκόρπιες ελιές γύρω από μερικά σπίτια. Η πεδιάδα αυτή φαίνεται να ευδοκίμούσε την καλλιέργεια αμπελιών καθώς σε αυτήν βρίσκονται αρκετοί αμπελώνες. Αμπέλια από τα οποία παρήγαγαν κρασί, ένα από τα καλύτερα της περιοχής. Η πεδιάδα αυτή όσο πλησίαζε προς τον Πύργο δημιουργούσε ύψωμα και το έδαφος γινόταν πιο άγριο και ταυτόχρονα άγονο. Στο τέλος της πεδιάδας βρισκόταν το ακρωτήριο του Κατακόλου και νοτιοανατολικά η πόλη του Πύργου.

Πηγές : 'Classical and Topographical tour through Greece' *Edward Dodwell*

'Travels in the Morea' *William Martin Leake*

'Narrative of a journey in the Morea' *William Gell*

Πύργος. Η μεγαλύτερη πόλη του νομού.

Η μεγαλύτερη πόλη του νομού Ηλείας ήταν ο Πύργος ο οποίος πιθανολογείται πως πήρε το όνομά του από τον πύργο γύρω από τον οποίο ήταν διασκορπισμένες οι πρόχειρες καλύβες των πρώτων κατοίκων της περιοχής. Ο αέρας στον Πύργο ήταν πιο καθαρός και υγιεινός από κάθε άλλο μέρος της Ηλείας. Αυτός ήταν κι ένας από τους λόγους που μεγάλο μέρος του ελληνικού πληθυσμού εγκαταστάθηκε στην περιοχή. Τα ταπεινά καλυβάκια του παρελθόντος αντικαταστάθηκαν από μεγάλα και όμορφα σπίτια, και ο Πύργος έγινε με το πέρασμα των χρόνων μια όμορφη πόλη την οποία συντηρούσαν η γεωργία και το εμπόριο. Ο πληθυσμός του Πύργου τον 19ο αιώνα έφτασε τους 9.000 κατοίκους. Οι περισσότεροι ασχολούνταν με τη γεωργία και το εμπόριο, τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό. Ήταν μια σημαντική πόλη με μαγική θέα, καθώς ήταν χτισμένη σε ένα ύψωμα και περιτριγυρισμένη από κήπους με άφθονα οπωροφόρα δέντρα και ψηλά κυπαρίσσια.

Η δυτική πλευρά του Πύργου έβλεπε προς το λιμάνι του Κατακόλου. Εκεί απλωνόταν μια ανηφορική πεδιάδα την οποία διέσχιζαν τέσσερις χείμαρροι που κατέληγαν στη θάλασσα. Η πεδιάδα αυτή ήταν καλλιεργήσιμη αλλά σε μεγάλο μέρος καλυπτόταν από θάμνους.

Όπως και στο μεγαλύτερο μέρος της υπόλοιπης Ελλάδας, έτσι και στα περίχωρα του Πύργου, το 19ο αιώνα, ο κάμπος φιλοξενούσε μεγάλο μέρος της παραγωγής σταφίδας.

Πηγές : 'Voyage de la Grece' *Francois Pouqueville*

‘Ταξίδι στο Μωριά’ *Francois Pouqueville*

‘Classical and Topographical tour through Greece’ *Edward Dodwell*

‘Ταξιδιωτικές σημειώσεις από τα Ιόνια Νησιά, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Τουρκία στα 1835’

Vladimir Davydov

‘Narrative of a journey in the Morea’ *William Gell*

Δυτική Ηλεία- Κατάκολο, Άη -Γιάννης, Σκαφιδιά

Όσοι ταξιδιώτες δεν έφταναν στην Ηλεία μέσω του λιμανιού της Κυλλήνης, έφταναν από το άλλο μεγάλο λιμάνι του νομού στην περιοχή Κατάκολο. Ο δρόμος που οδηγούσε στο λιμάνι, απλωνόταν σε μια κοιλάδα, της οποίας το έδαφος ήταν πλούσιο σε άργιλο. Πίσω από το λιμάνι υπήρχε μια πεδιάδα αρκετά μεγάλη αλλά παραμελημένη με πολύ λίγες καλλιεργημένες περιοχές. Μια από αυτές τις εκτάσεις ήταν κοντά στο χωριό Άη-Γιάννης. Ένα μικρό χωριό με λίγους κατοίκους, οι οποίοι καλλιεργούσαν κυρίως στάχια, ενώ στις αυλές των σπιτιών είχαν μουριές που τα σκέπαζαν με τον ίσκιο τους.

Λίγο βορειότερα από το λιμάνι του Κατακόλου, βρισκόταν η περιοχή της Σκαφιδιάς, όπου υπήρχε κι ένα μοναστήρι αφιερωμένο στην Παναγία. Ακριβώς δίπλα από τη μονή έρεε ένας μικρός ποταμός, ο οποίος και σχημάτιζε μια λιμνούλα που την έλεγαν Μιλάβλα.

Πηγές : 'Ταξιδιωτικές σημειώσεις από τα Ιόνια Νησιά, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Τουρκία στα 1835'
Vladimir Davydov

'Narrative of a journey in the Morea' William Gell

Πεδιάδα της Ολυμπίας

Η Ολυμπία είναι ακόμη και σήμερα η πιο ξακουστή περιοχή της Ηλείας από τα αρχαία χρόνια. Βρίσκεται νοτιοανατολικά του Πύργου και πολύ κοντά σε αυτήν ρέει ο μεγαλύτερος ποταμός του νομού, ο Αλφειός. Την Ολυμπία διασχίζει ένας παραπόταμος του Αλφειού, ο Κλαδέος. Όσοι έφτασαν εκεί το 19ο αιώνα έκαναν αναφορές στα πανέμορφα διάφανα νερά του. Οι ταξιδιώτες που επισκέφθηκαν την Ολυμπία, βρήκαν το όμορφο αυτό μέρος στο μέσον μιας πεδιάδας, και περιτριγυρισμένο από χαμηλούς λόφους γεμάτους πεύκα.

Καταγραφή τύπων κάλυψης γης στο νομό Ηλείας κατά το 19ο αιώνα/ Αγαλιανού Ελένη

Η έκταση της πεδιάδας ήταν αρκετά μεγάλη και απλωνόταν σε στενόμακρη μορφή από τα δυτικά παράλια του νομού προς της ανατολή. Στα βόρεια τμήματα της, εκεί που συναντούσε την πεδιάδα του Πύργου, βρίσκονταν χαμηλοί κυματιστοί λόφοι, πάνω στους οποίους οι κάτοικοι των γύρω περιοχών είχαν κάνει διάφορες καλλιέργειες. Στις καλλιέργειες αυτές σημαντικό ρόλο έπαιζαν οι σκιές που δημιουργούσαν τα πεύκα και τα πουρνάρια της πεδιάδας. Θα χαρακτηρίζαμε την πεδιάδα της Ολυμπίας ως ένα κομμάτι εύφορης γης, φυτεμένο κυρίως με σιτάρι και εξαρτημένο από τον ποταμό Αλφειό για την άρδευσή της του.

Το έδαφος της πεδιάδας ήταν αρκετά αμμώδες. Λόγω της ποιότητας του χώματος, δεν ήταν δυνατόν να φυτεύουν δέντρα πολύ εύκολα. Το μεγαλύτερο μέρος της ήταν καλυμμένο από θάμνους. Ωστόσο σε κάποια σημεία που υπήρχε δυνατότητα, κάτω από τους κυματιστούς λόφους της πεδιάδας τα κυρίως φυτεμένα δέντρα ήταν η αγριελιά – από τα κλαδιά της οποίας έφτιαχναν στην αρχαιότητα τα στεφάνια των Ολυμπιακών Αγώνων - , οι αγριοαχλαδιές, οι δάφνες και κάποια σχινόδεντρα. Βορειοανατολικά της πεδιάδας της Ολυμπίας βρισκόταν η πεδιάδα του Λάλα. Ανάμεσα στις δυο αυτές πεδιάδες σχηματίζονταν χαμηλοί λόφοι καλυμμένοι από σταφύλια, πεύκα και φυτείες καλαμποκιού.

Πηγές : ‘Voyage de la Grece’ *Francois Pouqueville*

‘Ταξίδι στο Μωριά’ *Francois Pouqueville*

‘Classical and Topographical tour through Greece’ *Edward Dodwell*

‘ Ταξιδιωτικές σημειώσεις από τα Ιόνια Νησιά, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Τουρκία στα 1835’

Vladimir Davydov

‘Travels in the Morea’ *William Martin Leake*

Άλτις

“ Άλτις” κατά τα αρχαία χρόνια ονομαζόταν η περιοχή της Ηλείας που βρισκόταν στους νότιους πρόποδες του Κρονίου Λόφου ανάμεσα στους ποταμούς Αλφειό και Κλαδέο. Οι αρχαίοι συγγραφείς αναφέρουν πως το ιερό αυτό δάσος – αφιερωμένο στην παρθένο θεά Άρτεμις- ήταν γεμάτο αγριελιές, πεύκα, πλατάνια, λεύκες και δρύες.

Η Άλτις στο νότιο τμήμα της κατά το 19ο αιώνα βρεχόταν από τον Αλφειό. Το ποτάμι πλημμύριζε αρκετά συχνά με αποτέλεσμα να μαζεύονται στις όχθες του αγριόχορτα, ξερά

κλαδιά και αγκάθια. Κοντά στις όχθες του Αλφειού βρισκόταν ένας από τους δρόμους που οδηγούσαν στο ιερό δάσος. Συχνά όμως ο δρόμος αυτός δεν ήταν προσβάσιμος λόγω των πλημμυρών του Αλφειού, οι οποίες εκτός των άλλων, σε αρκετά σημεία του δάσους, είχαν μαζέψει άμμο και χώματα.

Πηγή : 'Ταξίδι στο Μωριά' *Francois Pouqueville*

Νότια Ηλεία

Φλόκα

Νοτιοανατολικά της πόλης του Πύργου, η πεδιάδα της Ολυμπίας συναντά τον Αλφειό, ο οποίος σε εκείνο ακριβώς το σημείο βοηθούσε τη γη να δημιουργήσει δυο χαμηλά νησάκια. Ανάμεσα σε χαμηλούς γραφικούς λόφους γεμάτους δέντρα και λαγκάδια, ξεπροβάλει το χωριό Βολάντζα. Πέρα από το χωριό απλωνόταν ένα μεγάλο πευκοδάσος και είκοσι λεπτά της ώρας αργότερα, όποιος περπατούσε εκείνα τα μέρη το 19ο αιώνα, έφτανε σε ακόμη ένα ιστορικό μέρος του νομού Ηλείας, το χωριό Φλόκα. Στο βόρειο τμήμα του χωριού, υπήρχε μια στενή κι ελικοειδής κοιλάδα, ανάμεσα σε διάφορα υψώματα, με κομμάτια εδάφους, τα οποία ήταν καλλιεργημένα αλλά και μέρη όπου το μόνο που συναντούσαν οι ταξιδιώτες ήταν λάσπη και άγονη γη. Ένας από τους λοφίσκους αυτής της κοιλάδας, φιλοξενεί το χωριό Φλόκα, στο οποίο οι άνθρωποι ασχολούνταν κυρίως με την παραγωγή οπωροφόρων δέντρων όπως πορτοκαλιές, ελιές, συκιές και αμυγδαλιές.

Πηγή : 'Classical and Topographical tour through Greece' *Edward Dodwell*

Βρίνα

Αφήνοντας πίσω το χωριό Φλόκα και κατευθυνόμενοι προς τη Βρίνα, απλώνονταν όμορφες ελικοειδείς κοιλάδες, σπαρμένες με διάφορες καλλιέργειες όπως σιτάρι. Ένας μικρός χείμαρρος φαινόταν να ξεκινά το ταξίδι του από τους κυματοειδείς, γεμάτους πεύκα, λόφους που βρίσκονταν στις κοιλάδες.

Λίγο πριν τη Βρίνα, γίνονται αναφορές για το χωριό Κρέστενα, το οποίο ήταν χτισμένο πάνω σε έναν όμορφο λόφο και περιτριγυρισμένο από τα ερείπια κάποιου παλιού οικισμού. Η Βρίνα ήταν ένα όμορφο χωριό με λίγους κατοίκους αλλά γεμάτο οπωροφόρα δέντρα. Τα δέντρα αυτά πριν κάνουν καρπούς, ανθίζουν και μυρίζουν υπέροχα. Έδιναν σε ολόκληρο το χωριό χρώματα και αρώματα πολύ ιδιαίτερα.

Πηγή : 'Classical and Topographical tour through Greece *Edward Dodwell*

Καϊάφας- Κλειδί

Μια ώρα μακριά από τη Βρίνα, στα δυτικά παράλια του νομού Ηλείας, απλωνόταν ένα δάσος με πολλά και καταπράσινα δέντρα, τα περισσότερα από τα οποία ήταν πεύκα. Στη νότια πλευρά του δάσους, ξεκινούσε μια πλούσια καλλιεργημένη πεδιάδα που κατέληγε σε έναν βραχώδη λόφο με ερείπια αρχαίας πόλης στην κορυφή του. Τα ερείπια αυτά ήταν μάλλον του Σαμικού. Ολόκληρη εκείνη η περιοχή το 19ο αιώνα λεγόταν Καϊάφας και ήταν σημείο που ενώνονταν δυο γειτονικές πεδιάδες. Οι λόφοι που βρίσκονταν στις πεδιάδες αυτές, συνόρευαν στα δυτικά με ένα εκτεταμένο έλος που έφτανε ως τη θάλασσα. Κοντά στο έλος βρισκόταν ένας γκρεμός ο οποίος δημιουργούσε δυο μεγάλες σπηλιές και μια μικρότερη, όπου εισχωρούσαν τα νερά κάποιων πηγών από τους πρόποδες των λόφων.

Καταγραφή τύπων κάλυψης γης στο νομό Ηλείας κατά το 19ο αιώνα/ Αγαλιανού Ελένη

Κοντά στη τοποθεσία Καϊάφας , υπήρχε κι ένας ακόμη ποταμός που κατέβαινε από τους λόφους της περιοχής και λεγόταν Άνιγρος. Σαράντα λεπτά της ώρας μακριά και συνεχίζοντας το ταξίδι στη νότια Ηλεία απλωνόταν ένας πευκότοπος με αμμώδες έδαφος ο οποίος κατέληγε σε έναν ποταμό – μάλλον τον Άμαθο-.

Πηγή : ‘ Classical and Topographical tour through Greece’ *Edward Dodwell*

Τα ποτάμια της Ηλείας

Αλφειός

Αρκετά κοντά στη πόλη του Πύργου, είχε τις όχθες του ο ποταμός Αλφειός, οι οποίες ήταν καλυμμένες από πικροδάφνες και μυρτιές. Νοτιοανατολικά του Αλφειού υπήρχε μια λίμνη γλυκού νερού, της οποίας οι ακτές ήταν γεμάτες ξύλα διαφόρων φυτών που κατέληξαν εκεί από τα κύματα. Ο Αλφειός είχε γύρω του μια μεγάλη κοιλάδα την οποία περιέβαλαν ασβεστολιθικά όρη. Το πιο γνωστό από αυτά ήταν και το όρος Σμέρνα. Η κοιλάδα του Αλφειού είχε πλούσια βλάστηση, την οποία πότιζε ο ποταμός και χωριζόταν στο βόρειο τμήμα της από την πεδιάδα της Ολυμπίας με μια μικρή οροσειρά.

Η κοίτη του Αλφειού ήταν πλατιά και κυλούσε από τους πρόποδες των λόφων που βρίσκονταν στην μια πλευρά του ποταμού. Οι λόφοι κοντά στον Αλφειό ήταν κατάφυτοι, γεμάτοι δάση με πλούσια βλάστηση, ενώ οι πλαγιές του ζωντάνευαν από αγρούς γεμάτους σιτηροκαλλιέργειες. Στη νότια πλευρά του , οι λόφοι ήταν πιο χαμηλοί, αλλά το χαρακτηριστικό τους ήταν ένας απόκρυμνος βράχος που υψωνόταν πάνω από το ποτάμι. Ο βράχος αυτός θα μπορούσε να είναι το αρχαίο βουνό “Τυπαίον”.

Μέσα στην κοιλάδα του Αλφειού, έρεαν ακόμη δυο μικρά ποτάμια. Το ένα ήταν ο Δοάνα – ο αρχαίος Ερύμανθος – και το άλλο ο Ροφιάς. Στη μέση των δυο ποταμιών απλωνόταν ένα ολάνθιστο λιβάδι που έβοσκαν αιγοπρόβατα.

Πηγές : ‘Classical and Topographical tour through Greece’ *Edward Dodwell*

‘ Ταξιδιωτικές σημειώσεις από τα Ιόνια Νησιά, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Τουρκία στα 1835’

Vladimir Davydov

Νέδα

Στα σύνορα του νομού Ηλείας με το νομό Μεσσηνίας ξεκινούσε να διασχίζει την περιοχή ο ποταμός Νέδας. Σχημάτιζε μια όμορφη κοιλάδα γεμάτη μουριές, ελιές και αμπέλια. Αμφιθεατρικά στους λόφους τριγύρω ξεπρόβαλλαν μικρά χωριά. Ο ποταμός ήταν ιδιαιτέρως όμορφος καθώς σε ορισμένα σημεία του δημιουργούσε καταρράκτες που γέμιζαν από τα κρυστάλλινα νερά του.

Πηγή : ‘Ταξίδι στο Μωριά’ *Francois Pouqueville*

Ο ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ ΣΗΜΕΡΑ

Γενικά

Ο νομός Ηλείας βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα της Πελοποννήσου. Πρωτεύουσα του νομού είναι ο Πύργος, ενώ η Αμαλιάδα, η Γαστούνη, η Κρέστενα και το Βαρθολομιό αποτελούν τις πιο σημαντικές σύγχρονες πόλεις του. Με πληθυσμό περίπου 180.000 κατοίκους, οι περισσότεροι ασχολούνται με τη γεωργία, την κτηνοτροφία αλλά και τον τουρισμό - χάρη στη μεγάλη ακτογραμμή που διαθέτει-.

Ο νομός Ηλείας είναι κυρίως πεδινός, με απέραντες εκτάσεις που σχηματίζουν την ξακουστή πεδιάδα της Ηλείας, η οποία είναι η μεγαλύτερη της Πελοποννήσου, αλλά και μια από τις πιο μεγάλες και εύφορες της Ελλάδας. Λίγοι ορεινοί όγκοι συναντώνται στην περιοχή της αρχαίας Ολυμπίας και γενικότερα στα σύνορα με την Αρκαδία. Η νοτιοδυτική πλευρά του νομού –

κοντά στην Κυπαρισσία – καλύπτεται από τεράστιους αμμόλοφους γεμάτους πεύκα. Στη βόρεια μεριά του ,κυρίως, καλύπτεται από θερμοκήπια που βοηθούν στην παραγωγή κηπευτικών όλο το χρόνο. Η παραγωγή φράουλας στον νομό Ηλείας είναι η μεγαλύτερη στην Ελλάδα και σε ποσοστό αγγίζει το 95%.

Ολόκληρος ο κάμπος της Ηλείας αρδεύεται από τους ποταμούς Αλφειό, Πηνειό και Νέδα και από τους παραποτάμους τους. Φαράγγια και δάση δημιουργούνται στο πέρασμά τους, με πλούσια βλάστηση και σπουδαίο οικοσύστημα. Περιοχές προστατευμένες για το βιότοπο που προσφέρουν. Το μικρότερο μέρος του νομού κατοικείται, και οι άνθρωποι εκεί αξιοποιούν τη γη τους με διάφορες καλλιέργειες. Τα τελευταία χρόνια πολλές από αυτές είναι βιολογικές, Ιδιαίτερα διάσημη είναι η βιολογική καλλιέργεια αρωματικών φυτών στην πεδιάδα της Αρχαίας Ολυμπίας.

Εικόνα 2 : Θερμοκήπιο με φράουλες στη Μανωλάδα Πηγή : [go2red. org](http://go2red.org)

Βόρεια Ηλεία

Τον 21ο αιώνα δεν θα βρούμε πολλές διαφορές στη γη της Ηλείας. Παραμένει ένα μέρος με όμορφη φύση, σε κάποια σημεία αξιοποιημένη καταλλήλως με σεβασμό στο περιβάλλον. Η λιμνοθάλασσα “Πάπα” υπάρχει ακόμα, με σύγχρονη ονομασία “λιμνοθάλασσα της Καλογριάς” . Αν και είναι λιμνοθάλασσα, έχει γλυκό νερό και αποτελεί ένα φυσικό ιχθυοτροφείο. Η έκταση που καταλαμβάνει πλέον είναι 4.500 στρέμματα, προστατευόμενα από το πρόγραμμα Natura 2000, αφού εκεί περνούν το χειμώνα σπάνια είδη πουλιών.

Ο ποταμός Λάρισσος , ο οποίος αναφερόταν από τους ταξιδιώτες ως χείμαρρος, αποτελεί πλέον έναν από τους πιο σημαντικούς βιότοπους στην περιοχή. Παλαιότερα αποτελούσε το φυσικό σύνορο μεταξύ των νομών Αχαΐας και Ηλείας. Πηγάζει από το όρος “Σκόλλης”, έχει μήκος 19.5 χιλιόμετρα και χύνεται στο Ιόνιο Πέλαγος δημιουργώντας έλη.

Εικόνα 3 : Λιμνοθάλασσα Καλογριάς Πηγή : [commons. Wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org)

Κεντρική Ηλεία

Από την κεντρική Ηλεία ξεκινά το ταξίδι του ο δεύτερος μεγαλύτερος ποταμός του νομού, ο Πηνειός. Πηγάζει από το όρος Ερύμανθος και εκβάλλει στο Παλαιοχώρι. Το συνολικό μήκος του είναι 80.9 χιλιόμετρα. Στο ξεκίνημα του σχηματίζει ένα μεγάλο φαράγγι πλούσιο σε βλάστηση και δέντρα όπως πλατάνια και έλατα. Οι αμέτρητες μικρές αλλά βαθιές λιμνούλες που σχηματίζει δίνουν ζωή στα γύρω χωριά. Κάπου στη μέση της διαδρομής του τροφοδοτεί την τεχνητή λίμνη Πηνειού, απ' όπου αρδεύεται ολόκληρος ο ηλειακός κάμπος.

- Η τεχνητή λίμνη Πηνειού δημιουργήθηκε το 1960, ύστερα από τη δημιουργία του φράγματος, και μέχρι σήμερα αποτελεί τη μεγαλύτερη λίμνη της Πελοποννήσου. Νοτιοδυτικά βρίσκεται η πόλη της Αμαλιάδας και βορειοδυτικά η Ήλιδα. Η επιφάνεια της λίμνης καλύπτει 19.9 τ. Χιλιόμετρα και είναι ίσως η πιο σημαντική παρέμβαση του ανθρώπου στη φύση της περιοχής. Σε περιόδους μεγάλης ξηρασίας, το φράγμα βοήθησε αρκετά τους κατοίκους της Ηλείας ώστε να μη χαθούν οι καλλιέργειες τους.

Από τη νότια πλευρά του Πηνειού ποταμού ξεκινά μια μεγάλη κι επίπεδη πεδιάδα, η οποία το 19ο αιώνα ήταν ένα κομμάτι γης ακαλλιέργητο. Σήμερα συναντάμε έντονη την ανθρώπινη παρουσία, καθώς όχι μόνο έχουν δημιουργηθεί πολλά και γραφικά χωριά αλλά έχει αξιοποιηθεί από τους κατοίκους στο μεγαλύτερο μέρος της. Ολόκληρος ο κάμπος αποτελεί σημαντική πηγή ελαιολάδου, αλλά και αρκετών κηπευτικών όπως καρπούζι, πεπόνι, καλαμπόκι, ντομάτα και πατάτα.

Η πεδιάδα, νότια σταματά στην πόλη του Πύργου και δυτικά συνορεύει με το ακρωτήριο του Κατακόλου.

Η πόλη του Πύργου

Η πόλη του Πύργου νοτιοανατολικά συνορεύει με την πεδιάδα της Αρχαίας Ολυμπίας, η οποία είναι επίπεδη και χαρακτηρίζεται κυρίως από τον Αλφειό ποταμό που για πολλά χρόνια βοηθά στην ύδρευση των διαφόρων καλλιεργειών της. Η ιερή αυτή περιοχή της Ηλείας αποτελεί μέχρι και σήμερα το λίκνο του πολιτισμού μας και παραμένει ένα μέρος αφιερωμένο στους αρχαίους Θεούς και τα αγωνίσματα. Η φύση κυριαρχεί σε αυτά τα μέρη και η ανθρώπινη παρουσία είναι πολύ διακριτική.

Η Ολυμπία βρίσκεται εν μέσω χαμηλών λόφων, στους οποίους έχουν χτιστεί οικισμοί, ενώ οι πλαγιές τους είναι φυτεμένες με ελαιόδεντρα και πεύκα. Στην ανατολική πλευρά του χωριού συναντούμε έναν καταπράσινο λόφο στην κορυφή του οποίου το 1961 χτίστηκε η “Διεθνής Ολυμπιακή Ακαδημία”. Τα κτίρια της Ακαδημίας βρίσκονται στη μέση ενός άλσους πλούσιο σε πεύκα, κυπαρίσσια και κάποιες βελανιδιές.

Εικόνα 5 : Διεθνής Ολυμπιακή Ακαδημία, Αρχαία Ολυμπία Πηγή : olympiagreece.gr

Νότια της Αρχαίας Ολυμπίας ρέει ο μεγαλύτερος ποταμός της Πελοποννήσου, ο Αλφειός, ενώ ανατολικά του χωριού περνά ένας από τους σημαντικότερους παραποτάμους του, ο Κλαδέος. Στο σημείο συνάντησης των δύο ποταμών, ένας μεγάλος ελαιώνας χαρίζει μοναδικό χρώμα στα νερά τους. Ο Κλαδέος πηγάζει από την περιοχή Λάλα (βορειοανατολικά της Αρχαίας Ολυμπίας) και ρέει με φορά από το βορρά προς το νότο.

Η πεδιάδα της Ολυμπίας είναι μια επίπεδη κι εύφορη γη, όπου μέχρι τα σύνορα με την πεδιάδα του Πύργου, είναι σπαρμένη με κάθε λογής καλλιέργεια. Τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότερες βιολογικές καλλιέργειες κάνουν την εμφάνιση τους. Αρωματικά φυτά και διάφορα βότανα που παράγουν έλαια, καλλιεργούνται στον κάμπο. Γενικά πάντως, και η πεδιάδα της Ολυμπίας είναι καλλιεργημένη όπως το μεγαλύτερο μέρος της Ηλείας. Απέραντοι ελαιώνες, περιβόλια με πορτοκαλιές και σταφιδοκαλλιέργειες χαρίζουν πλούτο στο επίπεδο αυτό κομμάτι γης.

Όσον αφορά το ιερό δάσος της Άλτews, σήμερα δε σώζονται παρά μόνο κάποια σκόρπια δέντρα τα οποία μαρτυρούν πως κάποτε, στο σημείο ένωσης του Αλφειού και του Κλαδέου,

βρισκόταν αυτό το μοναδικής ομορφιάς άλσος. Με μια επίσκεψη στον αρχαιολογικό χώρο της Ολυμπίας πλέον βλέπουμε λεύκες, πλατάνια, αγριελιές χιλιάδων χρόνων αλλά και τις μοναδικής ομορφιάς κουτσουπιές που χαρίζουν ένα υπερθέαμα λόγω του μωβ χρώματος που έχουν τα φύλλα τους.

Εικόνα 6 : Κουτσουπιές στην Αρχαία Ολυμπία, Απομεινάρια Άλτεως Πηγή : vrakastravel.gr

Δυτική Ηλεία

Η Γαστούνη σήμερα βρίσκεται στη μέση ενός κάμπου με ιδιαίτερη σημασία για την περιοχή. Λιβάδια με γρασίδι, που περιμένουν να καλλιεργηθούν, παρέχουν τροφή σε ζώα – κυρίως αγελάδες, πρόβατα και κατσίκες- . Στην περιοχή δραστηριοποιούνται αρκετοί κτηνοτρόφοι γιατί ο κάμπος βοηθά στη δημιουργία και συντήρηση μονάδων παραγωγής κρέατος και ζωικών παραγώγων. Η πεδιάδα της Γαστούνης συνεχίζει μέχρι και σήμερα να θεωρείται από τις πιο εύφορες, καθώς οι άνθρωποι εκεί παράγουν ντομάτες (μάλιστα στην περιοχή βρίσκονται και δύο από τα μεγαλύτερα εργοστάσια παραγωγής κονσερβών με ντομάτες της περιοχής) , καλαμπόκι , πιπεριές, ελιές και πορτοκαλιές. Σημαντικής έκτασης είναι και οι αμπελώνες, από τους οποίους παράγεται καλής ποιότητας κρασί και μούστος.

Ο Πηνειός που περνά κοντά από τη Γαστούνη, τα παλαιότερα χρόνια δημιουργούσε χειμάρρους, οι οποίοι πλέον δεν υπάρχουν. Οι άνθρωποι με τα σύγχρονα μέσα, δημιούργησαν ένα τοπίο που να ανταπεξέρχεται καλύτερα στις ανάγκες της εκάστοτε παραγωγής.

Ο κάμπος γύρω από το λιμάνι της Κυλλήνης χρησιμοποιείται για την παραγωγή ελαιόλαδου. Απέραντες εκτάσεις, φυτεμένες με ελαιόδεντρα χαρίζουν στο τοπίο φυσική ομορφιά. Στη νότια πλευρά της Κυλλήνης, το έδαφος είναι ανηφορικό, κι ένας ελικοειδής δρόμος ανάμεσα από ελιές και πορτοκαλιές οδηγεί στο κάστρο Χλεμούτσι, το οποίο βρίσκεται στη μέση του ομώνυμου χωριού. Το κάστρο είναι ορατό από ολόκληρο τον κάμπο, λίγο μετά το πέρασμα από το νομό Αχαΐας στο νομό Ηλείας, γιατί βρίσκεται στο ψηλότερο σημείο.

Από την Κυλλήνη και οδηγούμενοι προς τα νοτιοδυτικά παράλια της Ηλείας, βρισκόμαστε μπροστά σε ένα απέραντο και μαγευτικό πευκόδασος με χρυσή άμμο.

Εικόνα 7: Κάστρο Χλεμούτσι, Ακρωτήριο Χελωνάτα **Πηγή : kastramoria.gr**

Η πεδιάδα του Πύργου, δυτικά συνορεύει με το ιστορικό Κατάκολο, το οποίο είναι και το δεύτερο μεγαλύτερο λιμάνι του νομού Ηλείας μετά την Κυλλήνη. Το έδαφος σε αυτή την περιοχή είναι αργιλώδες και όσοι πηγαίνουν εκεί για παραθερισμό συνηθίζουν να αλείφουν με λάσπη το σώμα τους επειδή κάνει καλό στην επιδερμίδα.

Ανάμεσα στην πεδιάδα και το λιμάνι βρίσκεται το βουνό του Κατακόλου, το οποίο έχει έντονο κόκκινο χρώμα λόγω των κύριων πετρωμάτων του βουνού που είναι εβαπορίτες. Ένα μείγμα δηλαδή από κόκκινη λάσπη και θειάφι. Η βλάστηση εκεί αποτελείται κυρίως από θάμνους, ενώ την άνοιξη, μεγάλη ποικιλία αγριολούλουδων, χρωματίζει τις πλαγιές του βουνού.

Βορειότερα του Κατακόλου, συναντάμε τα χωριά Άγιος Ιωάννης και Σκαφιδιά. Πολλά κομμάτια γης σήμερα έχουν χρησιμοποιηθεί για να χτιστούν ξενοδοχειακές μονάδες. Ωστόσο η παρουσία της φύσης εκεί είναι έντονη. Οι περιοχές αυτές είναι πλούσιες σε βλάστηση και κυρίως σε ελαιόδεντρα και πεύκα – στα πιο παραλιακά σημεία-. Η λίμνη που είχε αναφερθεί στην περιοχή το 19ο αιώνα, με την ονομασία “Μιλάβλα” , φαίνεται να μην υπάρχει πλέον. Στη Σκαφιδιά, υπάρχει ακόμη το μοναστήρι της Παναγίας της Σκαφιδιώτισσας. Ένα μεσαιωνικό φρούριο προφυλάσσει τη μονή από την άγρια βλάστηση που την περιτριγυρίζει. Πολύ κοντά ρέει και ο μικρός ποταμός Ιάρδανος , ο οποίος γενικά είναι ένας ήσυχος ποταμός και μόνο το χειμώνα με τις βροχές δημιουργεί καταστροφές από τις πλημμύρες του.

Καταγραφή τύπων κάλυψης γης στο νομό Ηλείας κατά το 19ο αιώνα/ Αγαλιανού Ελένη

Νότια Ηλεία

19ο αιώνα ήταν Βολάντζα. Η Αλφειούσα πήρε το όνομα της από τον ποταμό Αλφειό που ρέει πολύ κοντά στη βόρεια πλευρά της. Ολόκληρη η γη ανάμεσα στον ποταμό και το χωριό είναι χωρισμένη σε χωράφια όπου καλλιεργούνται οπωροκηπευτικά και σταφίδα. Στα νότια του χωριού συναντάμε πολλούς χαμηλούς λόφους, καταπράσινους και γεμάτους από θάμνους και ελιές.

Ανατολικά της Αλφειούσας και σε πολύ κοντινή απόσταση από την Αρχαία Ολυμπία βρίσκεται το χωριό Φλόκα.

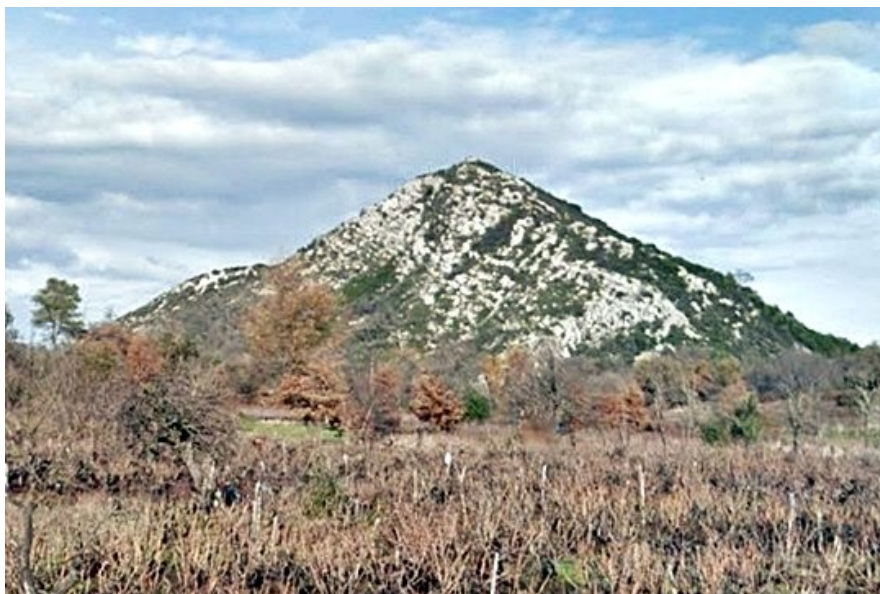
➤ Ανάμεσα στις δύο περιοχές, η ανάγκη του ανθρώπου να ελέγξει τον Αλφειό και να χρησιμοποιήσει τα νερά του προς όφελος των καλλιεργειών, τον ώθησε να δημιουργήσει ένα φράγμα και μια τεχνητή λίμνη. Δημιουργήθηκαν το 1962 και λειτουργούν και ως υδροηλεκτρικό εργοστάσιο της ΔΕΗ.

Εικόνα 9 : Τεχνητή λίμνη Αλφειού - Φράγμα Πηγή : patrasevents.gr

Η περιοχή γύρω από το φράγμα είναι κατάφυτη , και το παρθένο δάσος γεμάτο βελανιδιές, πλατάνια και κυπαρίσσια. Μια σειρά λόφων αποτελεί το φυσικό σύνορο μεταξύ του Φλόκα και της Αρχαίας Ολυμπίας. Η Φλόκα μάλιστα είναι χτισμένη στους πρόποδες αυτών των λόφων κι έχει ανηφορική κλίση, καθιστώντας την αρκετά γραφική.

Μια από τις πιο γραφικές ημιορεινές περιοχές του νομού Ηλείας, είναι ο δήμος Κρεστένων-Ανδρίτσαινας, στον οποίο ανήκει και το χωριό Βρίνα. Είναι χτισμένο στους πρόποδες του Όρους Σμέρνα. Σε ύψος 650μ από το έδαφος, είναι χτισμένη και η μονή Παναγίας της Σμέρνας, ανάμεσα σε πλούσια βλάστηση που προσφέρει το βουνό γεμάτη έλατα και βελανιδιές. Οι αυλές των σπιτιών είναι γεμάτες πορτοκαλιές και τα περίχωρα του χωριού γεμάτα από ψηλά πλατάνια. Όπως στην υπόλοιπη Ηλεία, έτσι και στη Βρίνα η καλλιέργεια ελαιόδεντρων είναι ανεπτυγμένη.

Εικόνα 10 : Όρος Σμέρνα Πηγή : kastra.eu

Αφήνοντας τη Βρίνα, και πηγαίνοντας προς τα δυτικά παράλια της περιοχής συναντούμε λόφους χαμηλούς αλλά φυτεμένους πέρα για πέρα με ελιές και πεύκα. Το αρχαίο Σαμικό που βρίσκουμε στις αναφορές των ταξιδιωτών του 19ου αιώνα έχει ξαναγεννηθεί σήμερα, βορειότερα. Δύο χωριά, το Σαμικό και το Κάτω Σαμικό βρίσκονται στη δυτική πλευρά των λόφων και ανάμεσα στα χωριά και στη μαγευτική παραλία, το επίπεδο έδαφος βοήθησε στη δημιουργία εκτάσεων για καλλιέργειες τριφυλλιού, βαμβακιού, καρπουζιού και καλαμποκιού.

Το αρχαίο Σαμικό βρισκόταν στην περιοχή που σήμερα ονομάζεται Κλειδί. Νοτιότερα της περιοχής αυτής βρίσκεται η λίμνη Καϊάφα. Καλύπτει επιφάνεια 1500 στρεμμάτων και αποτελεί σπουδαίο υδροβιότοπο. Μέσα στη λίμνη υπάρχει νησάκι, που επάνω του έχει εκκλησιάκι και είναι αφιερωμένο στην Αγία Αικατερίνη. Ένα στενό κομμάτι γης χωρίζει τη λίμνη από τη θάλασσα. Εκεί βρίσκεται το δάσος της Στροφυλιάς. Το έδαφος είναι αμμώδες και το κυριότερο είδος βλάστησης είναι τα πεύκα και αρκετές κουκουναριές. Ολόκληρη η περιοχή Καϊάφα χαρακτηρίζεται από πλούσιους αμμόλοφους διακοσμημένους με κρινάκια της θάλασσας. Ο ποταμός Άνιγρος φαίνεται να μην υπάρχει πια, ενώ ο Άμαθος πηγάζει από το όρος Μίνθη και ρίχνει τα νερά του στη Νέδα μέχρι και σήμερα.

Εικόνα 11 : Λίμνη Καϊάφα -Δάσος Στροφυλιάς – Αγία Αικατερίνη Πηγή : ilialive.gr

Τα ποτάμια της Ηλείας

Ο Αλφειός είναι ο μεγαλύτερος ποταμός της Πελοποννήσου. Πηγάζει από την Αρκαδία και συνεχίζει το ταξίδι του δυτικά, διασχίζοντας το νομό Ηλείας, και εκβάλλει στον Κυπαρισσιακό κόλπο. Στις όχθες του ποταμού συναντάμε πλούσια βλάστηση που περιλαμβάνει κυρίως πλατάνια, ιτιές, λυγαριές και δάφνες. Χαμηλοί λόφοι σχηματίζονται πάνω από τις όχθες του και είναι γεμάτοι σφενδάμους, κουμαριές και αγριοπουρνάρια. Στις πιο κοντινές στο ποτάμι περιοχές, όμορφα αγριολούλουδα κάνουν την εικόνα πιο μαγική. Τουλίπες, ίριδες, κυκλάμινα και πολλά ακόμη.

Στον Αλφειό εισρέουν δεκάδες μικρότεροι ποταμοί που αποτελούν και τους παραποτάμους του. Οι πιο μεγάλοι από αυτούς είναι ο Λάδωνας , ο Λούσιος , ο Ερύμανθος και ο Κλαδέος. Στο σημείο ένωσης του Αλφειού με το Λούσιο, έχει σχηματιστεί ένα πανέμορφο φαράγγι με πλούσια βλάστηση. Τα πλατάνια και τα κυπαρίσσια συναντούν τις δάφνες , τα πουρνάρια, τις αγριελιές, τις λυγαριές και τις φτελιές ενώ οι λόφοι είναι γεμάτοι αναρριχητικά φυτά.

Εικόνα 12: Αλφειός ποταμός Πηγή : ilialive.gr

Η Νέδα είναι ο τρίτος μεγαλύτερος ποταμός του νομού Ηλείας και ο μοναδικός ελληνικός ποταμός με γυναικείο όνομα. Πηγάζει από το όρος Λύκαιο και εκβάλλει στο Ιόνιο Πέλαγος δημιουργώντας μια διαδρομή γεμάτη πυκνή βλάστηση. Καταπράσινες πλαγιές γεμάτες πλατάνια, βελανιδιές, ελιές και συκιές υπάρχουν σε όλο το μήκος του ποταμού. Στις εκβολές της Νέδας, το έδαφος γίνεται αμμουδερό και τα πεύκα κάνουν την εμφάνισή τους. Η κοίτη της είναι ελικοειδής και το φαράγγι που σχηματίζει καλύπτεται από φασκόμηλα, πλατάνια και διάφορους θάμνους. Σε όλο το μήκος της δημιουργεί καταρράκτες , με μεγαλύτερο αυτόν κοντά στο χωριό Φιγαλεία, ύψους 50 μέτρων.

Εικόνα 13 : Ποταμός Νέδα - Καταρράκτες Πηγή : anagnostis.org

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Ελλάδα λόγω της τοποθεσίας της στο χάρτη, πάντα ήταν ένα μέρος που κινούσε την περιέργεια στους ξένους ταξιδιώτες. Ήθελαν να γνωρίσουν αυτή την εξωτική γη με τις εύφορες πεδιάδες, τα ψηλά βουνά και τα αμέτρητα νησιά. Αρκετοί από αυτούς - κυρίως Βρετανοί- έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον πολιτισμό, το κλίμα και την κατανομή της φύσης στη χώρα μας.

Ο νομός Ηλείας βρίσκεται στα δυτικά παράλια της Ελλάδας κι έχει δυο μεγάλα λιμάνια. Αυτός είναι κι ένας από τους λόγους που συχνά οι ταξιδιώτες έφταναν πρώτα σε αυτό τον τόπο κι ύστερα προχωρούσαν στην υπόλοιπη Πελοπόννησο. Σώζονται αρκετές καταγραφές για το νομό Ηλείας από σημειώσεις των περιηγητών, ακόμη και βιβλία, τα οποία έγραψαν μόλις γύρισαν στις πατρίδες τους.

Το περιβάλλον και η φύση δεν παραμένουν ανεπηρέαστα στο πέρασμα των αιώνων. Η τεχνολογία έχει εξελιχθεί και είναι λογικό όσα καταγράφηκαν το 19ο αιώνα να έχουν αλλάξει. Τότε, στο νομό Ηλείας συναντούσε κανείς απέραντες πεδιάδες, ακαλλιέργητες στο μεγαλύτερο μέρος τους κι ερημωμένες από ανθρώπινη παρουσία. Λόφους σκεπασμένους με χλόη, άγρια βλάστηση και δέντρα. Τα μεγάλα ποτάμια της Ηλείας- ο Αλφειός, ο Πηνειός και η Νέδα- δημιουργούσαν χειμάρρους που διέρρεαν τις πεδιάδες και παρέσερναν φύλλα, ξερά κλαριά και γενικά υπολείμματα της φύσης. Πλέον η περιοχή αποτελεί μια από τις πιο εύφορες πεδιάδες της Ελλάδας καθώς στο μεγαλύτερο μέρος της καλλιεργούνται διάφορα κηπευτικά και δέντρα τα οποία οι άνθρωποι εμπορεύονται για να ζήσουν.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Περιοδικό Αλφειός , Καλοκαίρι 1994

Βιβλίο <<Voyage de la Grece>> , Francois Charles Hugues Laurent Pouqueville

Βιβλίο <<Ταξίδι στο Μωριά>> ,Francois Charles Hugues Laurent Pouqueville

Εκδόσεις Αφων Τολίδη, Αθήνα 1980

Από το βιβλίο "Επετηρίς της Εταιρείας Ηλειακών μελετών Γ" – Αικατερίνη Φλεριανού Λέφα

Βιβλίο <<Classical and topographical tour through Greece>> , Edward Dodwell

<<Ταξιδιωτικές σημειώσεις από τα Ιόνια νησιά, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Τουρκία στα 1835 μ.Χ. >> Vladimir Davydov Αθήνα 2004

<<Travels in the Morea>> William Martin Leake

<<Narrative of a journey in the Morea>> William Gell

<<Ελλάδα: Νομός Ηλείας- Πελοπόννησος>> Εκδόσεις Δομή

www.wikipedia.org (03/10/2020) Άγνωστη ημερομηνία έκδοσης

www.naturagreca.com (03/10/2020) Άγνωστη ημερομηνία έκδοσης

www.minagric.com (02/10/2020) Άγνωστη ημερομηνία έκδοσης

www.grecorama.com (02/10/2020) Άγνωστη ημερομηνία έκδοσης

www.katakolo.info.gr (03/10/2020) Άγνωστη ημερομηνία έκδοσης

www.odysseus.culture.gr (22/09/2020) Άγνωστη ημερομηνία έκδοσης

www.ilialive.gr (22/09/2020) Άγνωστη ημερομηνία έκδοσης

www.eetaa.gr (22/09/2020) Άγνωστη ημερομηνία έκδοσης

www.gtp.gr (03/10/2020) Άγνωστη ημερομηνία έκδοσης

www.visitgreece.gr (03/09/2020) Άγνωστη ημερομηνία έκδοσης

www.kpekrestenon.gr (03/09/2020) Άγνωστη ημερομηνία έκδοσης

Καταγραφή τύπων κάλυψης γης στο νομό Ηλείας κατά το 19ο αιώνα/ Αγαλιανού Ελένη

www.greek-crossroads.gr (04/09/2020) Άγνωστη ημερομηνία έκδοσης

www.travelphoto.gr (03/10/2020) Άγνωστη ημερομηνία έκδοσης

www.ethos.gr (03/10/2020) Άγνωστη ημερομηνία έκδοσης

www.thebest.gr (03/10/2020) Άγνωστη ημερομηνία έκδοσης